

O'ZBEKISTONDA "O'G'UZNOMA" NASHRLARI

Oripov Davronbek Ravshanbek o'g'li, Renessans ta'lim universiteti o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

PUBLICATIONS OF "OGUZNOMA" IN UZBEKISTAN

Oripov Davronbek Ravshanbek oglu, teacher at the Renaissance University of Education, Doctor of Philosophy in Philology (PhD)

ПУБЛИКАЦИИ "ОГУЗНАМЕ" В УЗБЕКИСТАНЕ

Орипов Давронбек Равшанбек оглы, преподаватель Педагогического университета "Ренессанс", доктор философии по филологии (PhD)

Annotatsiya: Eski uyg'ur-turk yozuvida bitilgan "O'g'uznoma" dostoni umumturkiy xalqlarning mushtarak qadimiy, kitobiy eposidir. Bu eposning genezisi, tarixiy bosqichlari haqida juda ko'plab tadqiqotlar olib borilgan, yuzlab olimlar o'z qarashlarini hayotga tatbiq etgan. Lekin hozirga qadar "O'g'uznoma" dostoni genezisi, taraqqiyoti, O'zbekistondagi barcha nashrlari haqida batafsil tadqiqot bildirilmagan edi. Tarixiy manbalar, eposda uchraydigan ba'zi so'zlar ma'nosi, shu mavzuda tadqiqot olib borgan olimlar fikri bizning shu xulosaga kelishimizga zamin yaratdi. Shuningdek, maqolada O'zbekistonda nashr etilgan "O'g'uznoma" dostoni tabdillaridagi aksariyat so'zlarning tahliliga ham e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: O'g'uzxon, "O'g'uznoma", tabdil, ko'l, transkripsiya, O'g'uznomalar, O'zbekiston.

Abstract: The epic "Oguz-name", written in the old uighur-turkic script, is a common ancient, book epic of all Turkic peoples. A huge amount of research has been conducted on the genesis and historical stages of this epic, and hundreds of scientists have brought their views to life. But so far, a detailed study of the genesis, development, and all editions of the Oguz-name epic has not been conducted in Uzbekistan. Historical sources, the meaning of some words found in the epic, and the opinion of scientists who have conducted research on this topic have paved the way for us to come to this conclusion. The article will also pay attention to the analysis of most of the words from the epic "Oguz-name" published in Uzbekistan.

Key words: Oguz Khan, "Oguz-name", tabdil, lake, transcription, Oguzname, Uzbekistan.

Аннотация: Эпос "Огузнаме", написанный старо уйгурско-тюркским письмом, является общим древним, книжным эпосом всех тюркских народов. Было проведено огромное количество исследований генезиса, исторических этапов этого эпоса, сотни ученых воплотили свои взгляды в жизнь. Но до сих пор подробное исследование генезиса, развития, всех изданий эпоса "Огузнаме" в Узбекистане не проводилось. Исторические источники, значение некоторых слов, встречающихся в эпосе, мнение ученых, проводивших исследования на эту тему, подготовили почву для того, чтобы мы пришли к такому выводу. В статье также будет уделено внимание анализу большинства слов из эпоса "Огузнаме" опубликованного в Узбекистане.

Ключевые слова: Огуз-хан, "Огуз-наме", табдил, озеро, транскрипция, Огузнаме, Узбекистан.

KIRISH. Umumturkiy xalqlardan qolgan xalq og'zaki ijodi namunalari orasida eski uyg'ur-turk yozuvida bitilgan "O'g'uznoma" dostoni alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu doston kitobiy

eposlardan biri sifatida e'tirof etilsa, "Kitabi Dadam Qo'rqud" ikkinchi asar sifatida qayd etiladi.

"O'g'uz xoqon haqida doston"ning asl nusxasi XV asrda Turfon shahrida ko'chirilgan, deya

<https://orcid.org/0009-0003-0025-7287>

e-mail: bekdavr@mail.ru

hisoblanadi hamda bugungi kunda Parij milliy kutubxonasining “Shefer fondi”da 1001-saqlov birligi ostida saqlanadi. Aslida, epos syujetining shakllanish davri miloddan avvalgi asrlarga taalluqli.

“O‘g‘uznoma” dostoni bosh qahramoni O‘g‘uzxon bo‘lib, u asarda deyarli mifologik tarzda ifoda etilgan. Epos ustida ish olib borgan olimlar, jumladan, I.Markvarta O‘g‘uzxonni Chingizxonga, Rizo Nur Aleksandr Makedonskiyga, G.Potantin mo‘g‘ullarning Van Kir va Uxir Bama xoni va qirg‘iz eposlaridagi Jonibek obraziga qiyoslasa, turkolog Nasimxon Rahmonov O‘g‘uzxonni miloddan oldingi III asrda Xun tangriqutligini qudratli imperiyaga aylantirgan Botir tangriqutning prototipi deb qaraydi[1]. Bizningcha esa, O‘g‘uzxon bundan to‘rt yarim ming yillar avval yashagan tarixiy shaxsning asarga ko‘chgan mifologik obrazidir[2]. Filologiya fanlari doktori N.Rahmonov ham fikrimizni tasdiqlaydi. Ustoz qayd etishicha: “Dostondagi diqqatga sazovor yana bir mifologik motiv O‘g‘uzning o‘rmonda bahaybat yirtqich bilan kurashuvidir. Bu kurash motivining ildizi Markaziy Osiyodagi qavmlar epik ijodidagi ezgu va yovuz ruhlar o‘rtasidagi kurashga borib taqaladi[3].

ASOSIY QISM. O‘zbekistonda “O‘g‘uz xoqon haqida doston”ning o‘ziga xos o‘rganilish hamda nashrlari tadrijiy bosqichlari bo‘lib, quyida ular haqidagi tahlillarimizni bayon qilamiz.

Ushbu qadimiy epos haqida F. fon Dits, A.Sherbak, I.Markvart, R.Nosir, G.Potantin, X.Ko‘ro‘g‘li, N.Bichurin, D.Sinor, N.Rahmonov, Q.O‘miraliyev kabi olimlar fundamental tadqiqotlar olib borib, bu haqda monografiya, qo‘llanma, dissertatsiyalarda o‘z fikrlarini bildirib o‘tishgan.

O‘zbekistonda “O‘g‘uznoma” eposiga oid ilk izlanishlar birinchi o‘zbek professori Abdurauf Fitratga tegishli. Fitrat domla 1919-yili “O‘g‘uzxon” dramasini yaratadi. U “Temur sag‘anasi” bilan deyarli yaqin muddatda yozilgan, deya hisoblanadi. Afsuski, bu asar matni davrimizgacha saqlanib qolmagan bo‘lsa-da, “Ishtirokiyun” gazetasining 1919-yil 4-sentabrdagi sonida “Ishchi”ning “Navoiy kechasi” sarlavhali taqrizi “O‘g‘uzxon” haqida ma’lumot beradi: *“Ikkinchi pardada o‘ynalgan “O‘g‘uzxon” Toshkandda bir necha qatla qo‘yulg‘on tarixiy piesa bo‘lub, adabiy qalam birla yaxshi tasvir etilgan bir asar bo‘lub, O‘g‘uzxon rolini atoqli aktyorlarimizdan Uyg‘ur afandi tarafidan o‘ynalub, xalqning hissiyotin uyg‘otdi. Chol rolini o‘ynovchi O‘ktam afandi o‘z rolini o‘rta*

hamda zararsiz chiqardi”. E’tiborlisi, taqriz muallifi Vaqqos Sunchalay (Ishchi) pyesaning mazmuniga mutlaqo to‘xtalmay, undan biror parcha ham keltirmagan[4].

Shuningdek, taniqli shoir, munaqqid Vadud Mahmud ham 1926-yilda e’lon qilingan “Navoiygacha turk adabiyoti” maqolasida “O‘g‘uznoma” va “Dada Qo‘rqut” haqida qayd etadi [5].

Eposning tom ma’nodagi ilk tabdilini filologiya fanlari doktori, professor Nasimxon Rahmonov amalga oshirgan. Tabdil 1989-yil “Sharq yulduzi” jurnalining aprel sonida “O‘g‘uznoma yoki O‘g‘uz xoqon haqida doston” nomi bilan e’lon qilingan edi[6]. Shundan so‘ng, kitobiy eposning turli tabdillari chop etila boshlandi. Jumladan, 2000-yili filologiya fanlari nomzodi, dotsent Muhammadali Qo‘shmoqovning “O‘g‘uznoma” [7], filologiya fanlari nomzodi Toir Haydarovning “O‘g‘uznoma” (O‘g‘uz qahramonlik eposi)[8], filologiya fanlari nomzodi Baxtiyor Isabek (nashrga tayyorlovchi)ning “O‘g‘uznoma” [9] tabdillari shular jumlasidandir.

Qayd etish joizki, ushbu tabdillar “O‘g‘uznoma” eposining turli nusxalariga asoslangani bilan diqqatga sazovordir. Misol uchun, Nasimxon Rahmonov “Sharq yulduzi” jurnalining aprel sonida “O‘g‘uznoma yoki O‘g‘uz xoqon haqida doston” nomi bilan chop etilgan hamda Muhammadali Qo‘shmoqovning tabdillari A.Sherbakning “O‘g‘uznoma. Muhabbatnoma” kitobidagi eski uyg‘ur-turk yozuvidan amalga oshirilgan transkripsiyaga asoslangan[10]. Farqi shundaki, N.Rahmonovning tabdili nazmiy yo‘lga yaqin bo‘lsa, M.Qo‘shmoqov nasriy bayonni ma’qul ko‘rgan.

Toir Haydarov esa “O‘g‘uznoma” (O‘g‘uz qahramonlik eposi)ni tuzishda, filologiya fanlari doktori, professor Muhammadnodir Saidovning shaxsiy arxividagi uyg‘ur qo‘lyozmaga suyangani e’tirof etadi.

Baxtiyor Isabek “...Ushbu risola mazkur asarning asl matni (uyg‘ur yozuvida) va uning mazmuni o‘zbek tiliga o‘girilgan holda berildi”, deya izohlaydi[11].

Qizig‘i, tabdildan o‘rin olgan asl matn A.Sherbakning “O‘g‘uznoma. Muhabbatnoma” kitobidagi eski uyg‘ur-turk yozuvidan amalga oshirilgan transkripsiyadan farq qiladi. Balki olimda

eposning yana boshqa nusxalari bo'lgan bo'lishi mumkin.

A.Sherbakning “O'g'uznoma. Muhabbatnoma” kitobidagi eski uyg'ur-turk yozuvidan amalga oshirilgan transkripsiyasida “köl” istilohi uchraydi. Tushunarli bo'lishi uchun, matndan parcha keltiramiz:

8. VII. Оғуз қаған авқа кәтті. Бір

VIII. *köl* арас(т)нда аліндан бір (j)іңач

IX. көрді. Бу (j)іңачнұң кабуचाқтінда...

“Köl” so'zini N.Rahmonov, M.Qo'shmoqov va T.Haydarov “ko'l” tarzida ifoda etsa, “O'g'uznoma”ning Baxtiyor Isabek tomonidan tayyorlangan nashrida:

VIII

1. Yana bir kuni O'g'uz xoqon ovga ketdi.

2. Bir o'tloq orasida daraxtni ko'rdi.

3. Bu yog'ochning kovagida bir qiz bo'lib,

IX

1. Yolg'iz o'zi o'tirar edi.

2. Yaxshi, ko'rkam bir qiz edi.

3. Uning ko'zi ko'kdan ham ko'kroq edi.

4. Sochlari daryo mavjiday,

5. Tishlari injuday edi...deya talqin qilinadi.

Nazarimizda, bu to'g'ri talqin. Mantiqan o'ylab qaralganda, daraxt ko'lining o'rtasidan ko'ra maysazor, o'tloq o'rtasida bo'lishi o'rinlidir. Va xuddi shu lavha biroz transformatsiyaga uchragan holda O'g'uzxondan “Kitabi Dadam Qo'rqud”dagi Bayrak obraziga ko'chgan.

“Ko'l” istilohi ma'nosini “Yassaviy hikmatlari lug'ati”dan topdik[12]. Unda ta'kidlanishicha: “*Ko'l(um) (kölüm)– yaylov, sozliq yer; Kim orifman der ersa hayvon yang'lig' yurusa, Sigir yang'lig' yer ersa o'tlog'ug'a ko'lum bor*”. Anglashiladiki, “ko'l” so'zining eposdagi ma'nosi – yaylov, o'tloq ekan.

“Kitabi Dadam Qo'rqud”ning Drezden nusxasiga asoslangan asl matni lug'atida esa, Bayrak kiyikning ortidan quvib borgan o'g'uz tilida yer **Çayır**, ozarbayjon tilida esa **Çayır (bitki)**, çəmən shaklida ifoda etilgan. Anglashilganidek, bu atamalar yashil maysazor, chaman, bug'doyzor ma'nolarini bildiradi.

XULOSA. Shuningdek, ma'lum bir asarlar tarkibida kelgan o'ttizdan ortiq O'g'uznomalar mavjud. Rashiddin Fazlulloh Hamadoniyning “Jome'u-t-tavorix”, Mirzo Ulug'bekning “To'rt ulus tarixi”, Hofiz Tanish Buxoriyning “Abdullanoma”

(Sharafnomayi shohiy), Abulg'oziy Bahodirxonning “Shajarayi turk”, “Shajarayi tarokima” kabi asarlari shular jumlasidandir.

“O'g'uz xoqon haqida doston” haqida bugungi kunga qadar O'zbekistonda ko'plab tadqiqotlar olib borilib, ilmiy izlanishlar qilingan, ko'plab nashrlari e'lon qilingan esa-da, epos haqida hali aytilishi lozim bo'lgan fikr-mulohazalar talaygina. Kelgusi tadqiqotlar “O'g'uznoma” hamda uning nashrlari haqida biz bilmagan yangi ma'lumotlar, kashfiyotlar “eshig”ini ochib yuborsa, ajab emas.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Rahmonov N. O'zbek adabiyoti tarixi. (Eng qadimgi davrlardan XV asr birinchi yarmigacha). – Toshkent: Sano-standart, 2017. – B. 114.
2. Oripov D. O'g'uzxon: Jahongirmi yoxud epik qahramon?! // O'zMU xabarlari ilmiy jurnali, 2022.1/3/1-son. B.250-254.
3. Rahmonov N. O'zbek adabiyoti tarixi. (Eng qadimgi davrlardan XV asr birinchi yarmigacha). – Toshkent: Sano-standart, 2017. – B. 115.
4. Hamroyeva O. Fitratning adabiyotshunoslikka oid qarashlari. – Toshkent: Bookmany print, 2023. B.10.
5. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/jadid-matbuoti/vadud-mahmud-navoiygacha-turk-adabiyoti-1926>
6. Ўғузнама ёки Ўғуз хоқон ҳақида дoston. Н.Раҳмонов таъдрили // Шарқ юлдузи. – Тошкент, 1989. – № 4. – 208 б.
7. Ўғузнама. Муҳаммадали Қўшмоқов таъдрили. – Тошкент: Соғлом авлод учун, 2000. 12 сон. – 177 б.
8. Ўғузнама. Ўғуз қаҳрамонлик эпоси. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Миллий хавфсизлик хизмати институти, 2004. – 234 б.
9. Ўғузнама. – Тошкент: O'zbekiston, 2007. – 240 б.
10. Щербак А.М. Огузнаме. Мухаббатнаме. Памятники древнеуйгурской и староузбекской письменности. – М.: Изд-во восточной литературы, 1959. – 169 с.
11. Ўғузнама. – Тошкент: O'zbekiston, 2007. – 240 б.
12. Яссавий ҳикматлари луғати. Туркеуғуд сўзлари. – Тошкент: Akademnashr, 2022. – 256 б.